

Pojmovanje narave na področju varstva okolja in narave

Med študijem krajinarstva sem se vsakodnevno srečeval s pojmi “narava”, “okolje” in “ekologija” v najrazličnejših povezavah. Ker si po nekaj semestrih še vedno nisem bil povsem na jasnem, kaj se v varstvu narave in okolja označuje s pojmom narave, sem se odločil tej temi posvetiti svojo diplomsko nalogo. S tem sem si hotel priti na čisto glede definicije temeljnih pojmov in ciljev varstva narave in okolja, da bi lahko svoje poznejše delo na tem področju nadgrajeval na nekoliko trdnejši teoretski podlagi¹.

Obdelati sem hotel tri vprašanja, in sicer vprašanja, kaj je narava in zakaj moramo naravo varovati, ter vprašanje, ki izhaja iz prvih dveh: katero naravo nameravamo varovati.

Pojmu narave se bom zato poskušal približati s treh strani tako, da bom naravo tematiziral kot tisto, kar ni človek, kot delovno področje naravoslovnih znanosti in kot pojem, s katerim imamo opraviti v svojem vsakdanjem življenju.

V nadaljevanju obravnavam vprašanje, zakaj je treba naravo sploh varovati, in sicer predvsem na podlagi obravnave vprašanja, ali naj naravo varujemo zaradi nje same ali zaradi njene koristi za človeka. Z obravnavo različnih zgledov poskušam teoretske predpostavke o takšnosti narave povezati z različnimi cilji konkretnega naravovarstvenega dela. Zaključek

¹ Ko sem navezal stike z Avstrijsko ekološko svetovalno službo, da bi se informiral o možnostih za izdelavo mojega diplomskega dela v okviru akcije “10 let ekološkega svetovanja”, sem imel le približne predstave o tem, kako bom oblikoval svoje delo. Začetna neposredna povezava z ekološko svetovalno službo je postajala z napredovanjem mojega dela vse trhejša. Ker pa sem menil, da bi lahko bila tema v povezavi s tem, kako ekološka organizacija razumeva samo sebe, nasplošno zanimiva, sem še naprej ohranil stike s tem projektom.

² *Med drugim sem imel priliko govoriti tudi s Christianom Schreflom iz Avstrijske ekološke svetovalne službe.*

³ *Primerjaj Eugenio Coseriu: Naturbild und Sprache /Predstava o naravi in jezik/. V: Jörg Zimmermann (izdajatelj): Das Naturbild des Menschen /Človekova predstava o naravi/, München 1982.*

⁴ *Gernot Böhme: Natur und Technik in Europa / Narava in tehnika v Evropi/. Osebni zapiski njegovih predavanj v zimskem semestru 1995/96 na Tehnični univerzi Dunaj.*

tvori pregled mojih analiz različnih intervjujev, ki sem jih imel z osebami², dejavnimi na področju varstva narave in okolja.

Človekovo drugo

Razmišljanje o naravi se začne šele, ko jo človek opazuje z določene distance. Kolikor nam je znano, jezik tako imenovanih "primitivnih ljudstev" ne pozna besede, ki bi vsebinsko ustrezala našemu pojmu narave.³ Očitno se narava kot posebno področje spozna in poimenuje šele takrat, ko v ozadju nekega drugega kontrastirajočega področja postanejo vidni njeni obrisi. To drugo področje je sfera človeka. Narava je v prvem približku vse tisto, kar ni ustvarjeno, ni povzročeno in ni oblikovano po človeku.

Tej definiciji sledijo različni pristopi, ki naravo določajo tako, da ji postavljajo nasproti neko drugo področje, ki *ni* narava. Tvorijo pare nasprotij, kot so narava in kultura, narava in civilizacija, narava in umetnost, narava in zakon, narava in tehnika.

Vendar pa so ta zoperstavljanja postala precej krhka. Tehnika, ki jo je antika še obravnavala kot prelisičenje narave, gleda v novem veku na naravo kot na svojo učiteljico, polno skrivnosti, ki jim je treba skrbno prisluhniti. Tako kot vsakemu naravnemu dogajanju so tudi tehničnim procesom podlaga tako imenovane naravne zakonitosti. Vse snovi in energije izhajajo konec koncev iz narave. Kako neostro je ločevanje med naravo in tehniko, vidimo naprimer v tem, da tudi živalim in rastlinam pripisujemo sposobnost obvladovanja narave, da govorimo o plezalni tehniki veeverice ali vinske trte.

Če človeka razumemo kot proizvod narave, potem kulture in civilizacije ne moremo pojmovati kot področje nenaravnega. Kultura kot tvorno spoprijemanje z okoljem, kot oblikovanje življenjskih okoliščin je tisto "okolje", ki ga človek potrebuje za svoje življenje. Človekova narava je, da ima kulturo. Kultura in narava nista nezdružljivi nasprotji, nasprotno, širok pojem narave vključuje tudi sfero oblikovanja človeške družbe. Odnos do naravnih življenjskih osnov, do rastlin in živali, zemlje, vode in zraka je sestavni del vseh kulturnih prizadevanj. Naše odvisnosti od narave ne moremo ignorirati, temveč moramo poskušati najti pot, da bomo naravo vključili v oblikovanje družbe.

S klasičnim zoperstavljanjem narave in tehnike, narave in kulture itn. se je človek izdiferenciral iz narave.⁴ V tem tiči nemara del vzroka, ki je privedel do destruktivnih stanj narave, ki se na splošno označujejo kot "ekološka kriza".

Pojmovanje človeka kot naravnega bitja opisuje le eno plat

odnosa med človekom in naravo. Druga plat je v tem, da človek vse bolj posega v naravo, tako da je njeno stanje v vedno večji meri odvisno od človekovih dejavnosti. Na zemlji ni kraja, ki mu človekov vpliv ne bi dal svojega pečata. Človek je osvojil in raziskal še tako neprijazna polarna območja in spremembe v sestavi atmosfere vplivajo tudi na še tako odročne kraje. Vsaj kar zadeva Evropo, nimamo več nikjer pokrajine, ki bi bila ohranjena v svojem prvotnem stanju. Po človeku povzročeni snovni in energetski pretoki so v regionalnem in svetovnem merilu dosegli že tolikšno stopnjo, da jo lahko izenačujemo z naravno.⁵

Obravnavanje narave kot interakcije živih bitij in nežive materije na našem planetu torej ni več možno brez vključevanja človekovega vpliva. Narava in človek sta medsebojno povezana na tri načine: Človek je, prvič, proizvod narave, človek je izšel iz narave. Drugič, človek je bil in je odvisen od narave in njenega delovanja, in tretjič, stanje narave je v vedno večji meri odvisno od človeka.⁶

Narava v naravoslovnih znanostih

Beseda narava v naravoslovnih znanostih ne nastopa kot strokovni izraz. Narava kot celota ni tema naravoslovnih dejavnosti, ki se omejujejo na raziskovanje posameznih delov narave. Vendar pa se z naravoslovjem ne moremo ukvarjati, ne da bi imeli določene predstave o tem, kako narava pravzaprav deluje. Naravoslovne znanosti naravo največkrat predpostavljajo kot celoto stvari, ki deluje skladno z naravoslovnimi zakoni, ki jih potemtakem lahko raziskujemo in izražamo v matematičnih zakonih.

Da bi lahko eksperimentalno naravoslovje naravo čim natančneje raziskalo, jo raziskuje v pogojih, ki "zunaj v naravi" pravzaprav ne nastopajo. V laboratoriju so izključeni vsi vplivi, ki so občuteni kot moteči. Učinki ali lastnosti dela narave, ki ga hočemo raziskati, morajo biti čim bolj čisti. Tako se naprimer, če raziskujemo prosti pad, izključujejo vplivi, ki jih imata na gibanje padajočega telesa zračni upor in veter, in vsi eksperimenti potekajo v čim bolj brezračnem prostoru. Vendar pa so ti "moteči" vplivi v naravnih okoliščinah vselej prisotni. Gibanje, ki ga opisujejo zakoni težnosti, je v primerjavi z gibanjem padajočega drevesnega lista precej borno. Opis dejanskosti dobivamo torej tako, da se odrekamo ravno raziskovanju v naravi dejansko vladajočih okoliščin.⁷

Spoznavanje narave je vselej abstrahiranje. Obstoječe razmere se poenostavljajo in prikazujejo tako, da so dojemljive človekovemu mišljenju. Na podlagi razlike med dejanskostjo in

⁵ Gernot Böhme / Grebe Joachim: *Soziale Naturwissenschaft. Über die wissenschaftliche Bearbeitung der Stoffwechselbeziehung Mensch-Natur / Socialno naravoslovje. O znanstvenem obravnavanju presnovnega odnosa človek-narava/*. V: Gernot Böhme: *Alternativen der Wissenschaft / Alternative znanosti/*. Frankfurt/M. 1980, str. 250.

⁶ Primerjaj Hubert Markl: *Natur als Kulturaufgabe. Über die Beziehung des Menschen zur lebendigen Natur / Narava kot naloga kulture. O človekovem odnosu do žive narave/*. Stuttgart 1986.

⁷ Herbert Pietschmann: *Phänomenologie der Naturwissenschaft / Fenomenologija naravoslovja/*. Berlin 1996, str. 101.

njenim prikazom v naravnih zakonitostih pa ni kar tako možen tudi vzratni prenos pridobljenih spoznanj v življenjsko okolje. Za to so potrebne aplikativne inženirske znanosti, ki premoščajo čisto spoznavanje narave in njegovo apliciranje, delovanje kot modelna situacija v laboratoriju in delovanje v pogojih, kot nastopajo pri apliciranju.

Zanemarjanje navidezno stranskih učinkov in pojavov ima svoje posledice v tehničnih aplikacijah, ki so lahko v določenih okoliščinah usodne. Tu naj omenimo le stranske učinke zdravil, učinke emisij ogljikovega dioksida na klimatske razmere ali posledice radioaktivnosti, kar nam ponuja dober primer tega, kakšne nepredvidljive posledice ima lahko poenostavljena podoba o učinkovanju narave. Na najrazličnejše načine premrežena struktura narave se pogosto reducira na nedopusten način, še zlasti pa se v tej strukturi narave zelo rado zanemarija človekovo vlogo. Vedenje, ki je zreducirano na instrumentalno vedenje, katerega smoter je torej spoznavanje naravno potekajočih procesov, da bi jih lahko naredilo uporabne za povsem specifične cilje, odpove vselej takrat, ko gre za opisovanje raznovrstnih povezav in interakcij med človekom in naravnimi življenjskimi osnovami. Iz kritike na račun konvencionalnih naravoslovnih znanosti izhajajo torej zahteva po novem socialnem ali mehkem naravoslovju, ki se mora posvečati raziskovanju razmer kot nastopajo v življenjskem okolju, tako da se bo odreklo analiziranju narave v laboratorijskih pogojih. Naravo se v teh razmerah predvsem opisuje in obravnava kot poseben primer, povezave med teoretskimi modeli se le redko konstruirajo. Narava se ne obravnava kot nekaj, kar se odigrava brez človekovega sodelovanja, in v ospredje stopajo presnovni odnosi med naravo in človekom, izmenjavanje snovi in energije med človekom in njegovim naravnim okoljem.

Pri iskanju nedestruktivnega odnosa do narave se na ekologijo često stavijo velika pričakovanja. Ekologija kot poddisciplina biologije se že po definiciji posveča raziskovanju odnosov med organizmi in okoljem. Opisuje učinkovanje rastlin, živali in anorganskih pogojev na posamezna živa bitja ali njihove celotne populacije ter njihove povratne učinke na okolje.

Pri opisovanju odnosov v naravi uporablja ekologija pojme, kot so "ekološko ravnovesje", "stabilnost ekosistema" in "raznolikost vrst". V razpravah o varstvu narave in okolja se ti diskriptivni pojmi pogosto uporabljajo normativno, kar pomeni, da se ravnotežje, stabilnost in raznolikost obravnavajo kot cilji naravovarstvenega dela. Seveda pa to ne drži povsem. Dejstvo je namreč, da pri ekosistemih dolgoročno sploh ne gre za ravnotežje in stabilnost, saj so podvrženi nenehnemu spreminjanju. Pojma raznolikost vrst in stabilnost opisujeta zgolj

trenutna stanja določenih ekosistemov. Ekologija kot znanost sploh ne more izjavljati, kakšna mora biti "narava na sebi". Celotna narava, ki je v človekovih očeh popolnoma devastirana, naprimer v odmrlih vodah ali deponijah za posebne odpadke, živijo vrste organizmov, ki so v interakciji s svojim okoljem. Življenje v takšnih življenjskih prostorih je sicer manj kompleksno kot v tako imenovanih sonaravnih ekosistemih, vendar pa zato nič manj funkcionirajoče življenje. "Ekološka funkcionalnost" in "ekološka učinkovitost" sta nekonkretna pojma, ki ju je komajda mogoče kvantificirati. Opisujeta predvsem stanje okolja, ki je s stališča opazovalca neželjeno, in ne toliko optimum v naravi. Glede na pogoje, ki jih opazovalec postavlja svojemu okolju, je lahko to stanje različno. Cevkarji imajo naprimer drugačne zahteve do svojega okolja kot ličinke vrbnice in temu ustrezno je za obe vrsti organizmov različen tudi "ekološki optimum".

Ohranjanje raznolikosti vrst in "pestrosti" narave narekujejo nekateri resda dobri razlogi, ki pa vsi brez izjeme temeljijo na človekovem blagru in jih ni mogoče utemeljevati z argumenti ekologije.

Ekologija ni isto kot varstvo okolja. Ekologija nam daje vedenje kakšni so odnosi znotraj naravnega prepleta, kar je podlaga za učinkovito varstvo, s človekovega dolgoročnega vidika zelenega naravnega okolja. Kakšno naravo hoče človek, pa je seveda vprašanje, ki ga ekologija ne more razreševati.

Narava v vsakdanjem jeziku

Če povsem spontano vprašamo, kaj narava pravzaprav je, dobimo v odgovor množico pojmov, ki nekako tvorijo pojem narave: rastline, živali, vode, divjina, svoboda itn. Narava se pogosto izenačuje s krajino v pomenu čutno zaznanega izseka zemeljske površine, ki ima določene lastnosti.

Narava se tu v bistvu izkaže za nekaj, kar ni vsakdanja tema, in veliko prej lahko govorimo o nekakšnem nedeljskem ali prazničnem pojmu narave. V vsakdanjem delovnem življenju nastopa narava v svojih delih kot gozd, polje ali usedalnik. Da bi lahko v tem čutno zaznavali naravo, potrebujemo veliko bolj distanciran način opazovanja, ki iz narave abstrahira njeno uporabnost in njene nevarnosti in jo zaznava predvsem estetsko.

To, kar velja kot narava, je odvisno od opazovalčevega stališča in predsodkov. Narava sega od vrta pa vse tja do tropskega deževnega gozda, od enega samega kvadratnega metra ruderalne vegetacije v vrzelih zazidav pa vse tja do brezmejnne puščave. Narava se odigrava v glavi. Narava ni to, kar

⁸ *Primerjaj Ulrich Gebhard: Kind und Natur Die Bedeutung der Natur für die psychische Entwicklung /Otrok in narava. Pomen narave za psihični razvoj/. Opladen 1994.*

dejansko obstaja, temveč je interpretirana podoba, ki si jo naredi človek. Poleg neposrednega stika z naravnim okoljem igra najverjetneje vse od razširitve knjižnega tiska sem pomembno vlogo v zahtevah, ki jih postavljamo naravi, tudi podoba, ki jo dajejo javna občila.

Narava je predvsem mesto, kjer se lahko spočijemo od vsakdanjika. Kot divjina nam ponuja doživetje nenačrtovanega, spontanega. V divjini človek nima svojega deleža, divjina je nasprotno pogosto zastrašujoča, po drugi strani pa v nas zbuja tudi željo po njeni osvojitvi, raziskovanju, prilastitvi. Vse večja priljubljenost ekstremnih športov, kot so plezanje, vožnja po brzicah ali trekking, je nedvomno odsev te želje po konfrontaciji z neukročenimi naravnimi silami.

Nasprotje tega je narava kot domovina. Je nam dobro znani kraj, kjer se dobro počutimo. Vendar pa je domovina v tem smislu utopija, saj jo ponavadi tematiziramo šele, ko že ne obstaja več ali ko smo iz nje že izstopili. Domovina ni jeklarna ali pisarna, temveč kraj, kjer po delu preživljamo svoj prosti čas. Ponuja utopijo uspešnega in srečnega življenja, je pa tudi prizorišče vsakodnevnih naporov.

Narava kot divjina in narava kot domovina sta dve plati človekovega odnosa do narave. Divjina je poziv za prisvajanje, domovina pa predpostavlja, da si je človek del narave že prisvojil. Vendar pa sta obe zunaj vsakdanjega človekovega delovnega območja. Narava se tu ne tematizira kot nekaj, česar integralni sestavni del bi bil človek. Narava se izriva v sfero zasebnosti, medtem ko v sferi proizvodnje in dela vlada pozaba narave.

Neznanstveno izkustvo narave v mitološki ali pesniški tradiciji občuti dele narave pogosto kot individualno žive. Živali in rastline, vendar tudi krajina, gore in naravni elementi, kot sta veter in voda, se zaznavajo kot človeku podobna bitja. Pripisujejo se jim lastnosti in čustva, ki so podobni tistim, ki jih človek pozna pri sebi. To se pogosto razlaga kot "miselno poenostavljanje", kot "napačna zavest", ki je značilna za otroški odnos do narave, ki pa ga mora odrasel človek premagati. Seveda pa se lahko pri tem vprašamo, ali lahko človek stori kaj drugega kot to, da do stvari v svetu razvija človeški odnos. Tudi v navidezno stvarnem in objektivnem znanstvenem pristopu k stvarnem v naravi tiči vselej bolj ali manj zavestna emocionalna komponenta. Poleg tega pa ima lahko zavesten odnos do počlovečenja narave povsem pozitivne učinke. S tem se namreč ustvarja podlaga za emocionalni odnos do narave, pripravljenost, da se z naravo sploh soočamo.⁸ Z varstvom narave in okolja se lahko ukvarjamo le, če zaznavamo probleme, če o njih komuniciramo in če obstaja pripravljenost za njihovo razreševanje.

Vendar pa zgolj emocionalen odnos do narave še ne tvori zadostne podlage za odgovorno ravnanje z naravo. Številni naravni elementi so pod pragom človekovega čutnega zaznavanja, kar pomeni, da se odigravajo v območjih, ki so človekovemu "neoboroženemu očesu" nedostopni, ali pa se odvijajo v časovnih dimenzijah, ki so za človeka prevelike, da bi jih lahko še obvladoval. Izguba "pestrosti" narave, vedno manjša raznolikost vrst v kulturni krajini se opazi le, če obstaja primerjava s "prejšnjim", ali če nas na to kaj neposredno opozarja. Radioaktivno sevanje in vseprisotnost težkih kovin neposredno sploh nista več zaznavna. Procesi, ki potekajo pod zemeljskim površjem ali v mikroskopskem območju ali pa se preprosto odvijajo prepočasi, da bi jih lahko opazili, se na splošno odigravajo v razsežnostih, ki ostajajo skrite človekovim očem. Del narave se lahko opazovalcu nazunaj sicer kaže v prvotnem, neokuženem in zelenem stanju, vendar pa se lahko v njem odvijajo procesi, ki lahko dolgoročno negativno vplivajo na človekove življenjske osnove.

Sočustvovanje s posekanimi drevesi ali potrganimi cveticami je nemara dober povod za to, da se pričnemo ukvarjati s problematiko okolja. Vendar pa obstaja brez vsakršnega nadaljnega poznavanja ekoloških in socialnih povezav precejšnja nevarnost, da bomo sorazmerno nepomembnim pojavom posvečali čezmerno pozornost, medtem ko resničnih problemov sploh ne bomo zaznavali.

Varstvo narave in etika

Spričo sedanje in grozeče ekološke katastrofe se nam zastavlja vprašanje o predpisih in normah v našem ravnanju z naravo. Etika s svojo nalogo iskanja utemeljitev za moralno pravilno in dobro nam mora tako dati ne le moralne utemeljitve dejanj nasproti človeku, temveč tudi dejanj nasproti naravi. Pri tem je pogosto govor o "ekološki etiki", vendar pa pojma ekologije ne smemo prenapenjati. Ekologija je namreč deskriptivna znanost in bi s svojimi izjavami o tem, kaj je dobro in zeleno, prekoračila področje svojih pristojnosti.

V razpravah o varstvu narave in etiki gre na splošno za dvoje različnih stališč. Antropocentrični pristop poskuša varstvo narave in okolja utemeljevati z njuno koristjo za človeka. Neantropocentrični pristopi pa utemeljujejo strategije varovanja z zahtevo po upoštevanju naravnih elementov, živali, rastlin ali krajin, in sicer zaradi njih samih in neodvisno od njihove koristi za človeka. Neantropocentrične pristope lahko, opirajoč se na Dietra Birnbacherja, razdelimo na patocentrični pristop (z glavnim poudarkom na trpljenju naravnih bitij), biocentrični

⁹ Dieter Birnbacher: *Mensch und Natur. Grundzüge der ökologischen Ethik /Človek in narava. Osnovne značilnosti ekološke etike/*. V: Kurt Bayertz: *Praktische Philosophie. Grundorientierungen angewandter Ethik / Praktična filozofija. Osnovne usmeritve aplikativne etike/*. Reinbek bei Hamburg 1991.

pristop (obravnavna življenje na splošno) in fiziocentrični oz. holistični pristop (z glavnim poudarkom na bivanju naravnih stvari, in sicer tudi neživih).⁹ Njihova argumentacija si je medsebojno precej podobna, in zato bomo antropocentričnemu pristopu v nadaljevanju kot primer postaviti nasproti holistični pristop.

Antropocentrični pristop

Antropocentrični pristop obravnava naravo le z vidika njenega pomena za človeka. Vsi razlogi za njeno varovanje se nanašajo na njene koristi za človeka, ne pa na korist za naravo samo. Naravo se izenačuje z virom.

Seveda pa antropocentrizma ne smemo zamenjavati z egoizmom. Po eni strani je v razmisleke vključeno čim večje število ljudi. Tematizirajo se ne le koristi narave za zdaj živeče ljudi na celotnem planetu, temveč tudi za prihodnje, še nerojene generacije. Vodilo sta pravičnost in trajnost. Naravni viri ne smejo biti nepravilno krateni nobenemu človeku. Njihovo pretirano izkoriščanje na račun ljudi drugih dežel in kontinentov in na račun prihodnjih generacij je neupravičeno. Prihodnje generacije imajo načeloma pravico do razpolaganja z nič manj naravnimi viri kot zdaj živeče. Osrednja točka je odgovornost za naravo, ki jo sedanje generacije nosijo *do* prihodnjih generacij. Po drugi strani pa se pojem koristi razlaga zelo široko. Narava ni le rezervoar surovin in energije, temveč je pomembna tudi kot estetski, religiozni in nrvstveni vir. Če človek ceni posamezen del narave, bodisi zaradi svojega emocionalnega odnosa do njega, iz obzirnosti ali kot estetski vir, ki mu ponuja delček življenjske kakovosti, potem ne moremo kar tako ignorirati pomena, ki ga ima ta del narave za človeka. V presojanje koristi narave je treba prav tako vključevati tudi nematerialne vire.

V procesu pretehtavanja različnih interesov se poskuša zagotoviti obstoj naravnih virov v njihovem najširšem pomenu. Po eni strani se formalno-pravno in moralno poskuša formulirati pravica do narave tako z vidika zdaj živečih kot tudi z vidika prihodnjih generacij. Iz tega izhaja, da je treba pretehtati, koliko narave potrebuje človek za življenje in zadovoljevanje svojih nrvnih in emocionalnih potreb. Ker prihodnje generacije ne morejo formulirati svojih zahtev, jih morajo iztožiti njihovi zastopniki, pri čemer pa je seveda vprašljivo, ali se je današnje človeštvo iz solidarnosti z ljudmi, katerih obstoj pravzaprav sploh ni gotov, pripravljeno odreči določenim koristim, ko pa tega ni pripravljeno storiti niti iz solidarnosti z zdaj živečimi.

Po drugi strani se poskuša varstvo narave in okolja vključiti v

ekonomsko teorijo. Ker pozna gospodarstvo kodo denarja kot edino univerzalno kodo, se vrednost narave v tej argumentaciji vrednoti monetarno. Pri tem pa je šibka točka to, da cene ne izražajo "ekološke resnice".¹⁰ Pretežnega dela stroškov, ki nastajajo z uporabo katerega od naravnih virov, ne nosi tisti, ki ima od tega koristi, temveč se nalagajo celotni družbi. Stroški naprimer vožnje z avtomobili, ki nastajajo zaradi obremenjevanja ljudi, živali in rastlin, zaradi izpuhov in odplak, zaradi porabe površin pri gradnji cest, poškodb zdravja pri emisiji hrupa in prometnih nesrečah itn., se še zdaleč ne pokrivajo s ceno bencina, davki in drugimi dajatvami.¹¹ Zahteva se torej, da se ti stroški naložijo njihovim povzročiteljem, kar bi seveda avtomatsko privedlo do povečanja zanimivosti okolju prijaznejših variant. Problematična pa ostaja monetarizacija nematerialnih virov in uničevanje neobnovljivih virov. Rešitev je v zagotovitvi trga za nematerialne vire, torej v aktiviranju plačilne pripravljenosti oz. pripravljenosti za zmanjšanje uporabe virov zaradi njihovega varovanja.

Kritiki vidijo v monetarizaciji narave neprimerno sredstvo za njeno trajnostno varovanje. Z reduciranjem vseh stanj stvari na monetarne relacije se izgublja velik del kompleksnosti. Sedanjemu denarnemu in kreditnemu gospodarstvu je inherentna prisila rasti, saj smo pri investicijah prisiljeni iz njih dobiti več, kot pa je bilo vložena. Z vidika celotne družbe so dobiček in obresti realizirane le, če so prihodki večji od odhodkov, kar pa je mogoče dosegati le ob stalnem nadaljnjem pritekanju denarja. Vendar pa se denar ne množi kar tako preprosto, nasprotno, sleherna presežna vrednost izvira konec koncev iz produktivnosti narave. Naraščajoča produktivnost in gospodarska rast pomenita torej obenem naraščajoče izkoriščanje narave. Ker tudi povečevanje učinkovitosti, ki ima v številnih področjih odprte še velike potenciale¹², le omejeno ločuje gospodarsko rast od porabe narave¹³, postavljajo mnogi zahtevo po razširitvi ekonomske teorije z ekološko perspektivo, katere temelj so ekološka in fizikalna spoznanja. Pri tem je treba spoznavni horizont časovno in prostorsko razširiti, saj ekološka ogroženost zadobiva globalne razsežnosti in zadeva neskončno verigo generacij. Ekonomska vprašanja morajo intenzivneje upoštevati ekološka, socialna, politična in moralno-etična področja.¹⁴

Neantropocentrični pristopi

Predstavniki holističnega pojmovanja sveta, kot je npr. Klaus Michael Meyer-Abich, menijo, da antropocentrični model etike okolja in narave ni zmožen trajnostnega varovanja narave.¹⁵

¹⁰ Ernst Ulrich von Weizsäcker: *Erdpolitik. Ökologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt / Zemeljska politika. Ekološka realna politika ob prehodu v stoletje okolja*. 4. izdaja. Darmstadt 1994.

¹¹ Naprimer za Zvezno republiko Nemčijo se ocenjuje, da se 5 do 10 % enoletnega bruto družbenega proizvoda porabi za odpravljanje posledic onesnaževanja okolja. Primerjaj Weizsäcker 1994, n. m., str. 145–146.

¹² Primerjaj Ernst Ulrich von Weizsäcker.: *Faktor Vier. Doppelter Wohlstand – halbiertes Naturverbrauch / Faktor štiri. Dvakrat večje blagostanje – za polovico manjša poraba narave*/. München 1995.

¹³ Bernd Biervert/ Martin Held: *Veränderungen im Naturverständnis der Ökonomik / Spremembe v pojmovanju narave na področju ekonomike*/. V: Bernd Biervert/Martin Held (izdajatelj): *Das Naturverständnis der Ökonomik. Beiträge zur Ethikdebatte in den Wirtschaftswissenschaften / Pojmovanje narave v ekonomiki. Prispevki k razpravam o etiki v ekonomskih znanostih*/. Frankfurt am Main/New York 1994.

¹⁴ Christian Leipert: *Die ökologische Herausforderung der ökonomischen Theorie / Ekološki izziv ekonomske teorije*/. V: Biervert/Held (izdajatelj) 1994, n. m.

¹⁵ Meyer-Abich, Michael Klaus: *Wege zum Frieden*

mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik /Poti do sprave z naravo. Praktična filozofija narave za ekološko politiko/. München/Wien 1984.

Celo "čisti antropocentrizem", ki ne upošteva le materialne vrednosti naravnih virov, temveč kot vrednoto obravnava tudi lepoto, prvobitnost in edinstvenost, naj bi služil le upravičevanju kratkoročnega antropocentričnega stališča, ki se podreja diktatu industrijskega gospodarstva. Odnos človeka do narave je primerljiv z absolutističnim gospodstvom, pri čemer človek sam spozna, da je podložnik, brž ko na svojem telesu izkusi negativne posledice tega vladanja.

Meyer-Abich predlaga kot nasprotno strategijo pravno skupnost z naravo, pri čemer se naravi priznavajo pravice zaradi nje same, ne da bi jih bilo treba utemeljevati s koristnostjo za človeka. S tem ni mišljena absolutna zapoved po ohranitvi katerega koli stanja narave, temveč gre predvsem za upoštevanje interesov narave. Živa bitja imajo interes za svoj obstoj, interes, da ne bi bili uničeni, pa imajo seveda tudi neživi deli narave in njene enote, kot so krajine, morja in gozdovi.

Kjer drug ob drugega zadevajo nasprotni interesi, naprimer človekov interes za materialno uporabo naravnih virov in interes živih bitij, ki jih v njihovih življenjskih možnostih omejuje uporaba teh naravnih virov, je treba pretehtati, kateri od teh interesov so najpomembnejši.

Človek v tem pojmovanju sveta ne stoji nasproti naravi, vendar pa v njej zavzema poseben položaj. Človek je človek le v skupnosti z naravo, z živalmi, rastlinami, vodo in zrakom, vendar pa nosi, v nasprotju z živalmi, zaradi svojega posebnega položaja, ki mu pritiče kot spoznavajočemu bitju, odgovornost za nečloveško naravo. Namesto da se govori o človekovem okolju, je okolje smiselneje imenovati naravni sosvet, saj narava ni le tisto, kar človeka obdaja in obstaja tudi brez odnosa do njega, temveč skupaj z njim tvori skupnost.

Narava v tem pojmovanju nastopa kot nekakšen subjekt, ki lahko oblikuje interese in z razvojem življenja sledi določenim ciljem. Določeni razvoji se lahko kot nenaravni kritizirajo le s tega stališča, in sicer takrat, ko so v nasprotju z interesom narave. Zaradi človekove pripadnosti k naravi je v njegovem bistvenem interesu, da spoštuje to hotenje narave in se prizadeva za "naraven" način življenja in prav takšen odnos do svojega sosveta. Obravnavanje narave kot golega materiala in vira je sramotno in osebni egoizem.

Kritika holističnega pristopa

Izpostavljanje interesa narave odpira nekatere probleme. S tem ne more biti mišljen interes posameznih individuov, saj nobena posamezna žival ali rastlina ne more imeti pravice, da je

naslednja višja oblika življenja ne bi použila v prehrabeni verigi. Težko je utemeljiti tudi pravico posameznih vrst do obstaja, če vemo, da je 99 odstotkov vseh nekdanj živčih vrst izumrlo, največkrat seveda zato, da bi zaradi zamenjave vrst naredile prostor drugim.

To, kar ostane, je interes abstraktnih enot, kot so krajine in ekosistemi, in interes narave kot celote. Vendar pa se tu zastavlja vprašanje, ali sploh lahko govorimo o interesih in kako jih lahko spoznavamo.

Z znanstvenega oz. ekološkega vidika ni mogoče postavljati izjav o tem, kaj naj bo. Če iz dejstva, da je nekaj takšno, sklepamo, da mora takšno tudi biti, imamo opraviti z nedopustnim sklepanjem, "naturalističnim napačnim sklepanjem". Ne obstaja namreč le eno in edino optimalno naravno stanje, temveč številna možna stanja, ki v času drug drugega zamenjavajo. Narava ni statična, temveč se evolucijsko spreminja. Videti v tem usmerjenost k cilju in to razlagati kot voljo narave, je stvar stališča, ki pa vendarle ne more pretendirati na občeveljavnost.

Narava je konec koncev fikcija, abstraktni pojem, ki izvira iz določenega človekovega pojmovanja sveta. Tudi ekosistemi, krajine in življenjske skupnosti niso enote, ki bi objektivno bivale. So predpostavke človekovega duha, ki si svet okoli sebe prizadeva razdeliti in kategorizirati. Temu, da se jih predpostavlja kot kvazisubjekte, ki lahko imajo interese in ki, vzeti sami zase, imajo vrednost, ni mogoče slediti. Vsiljuje se sum, da se s tem subjektivne interpretacije in osebne preference, ki izvirajo iz določenega pojmovanja sveta, navajajo kot interesi narave. Naravi se podtikajo človekove predstave, v tem pa tiči nevarnost, da se s sklicevanjem na nesledljivo hotenje ali vrednost narave poskušajo legitimirati zgolj partikularni individualni interesi.¹⁶

Varstvo narave in vrednostna merila

Antropocentričnemu stališču se včasih očita, da ni zmožno trajnostnega varovanja narave. Podlaga tej trditvi je seveda napačno izenačevanje antropocentrizma s kratkoročnim egoizmom. Tudi antropocentrični pristopi prisojajo naravi oz. njenim delom vrednost, ki pa ni neodvisna od človeka in presega neposredno materialno uporabno vrednost. Četudi človek naravo ceni iz občutka spoštovanja in odgovornosti, je ta narava vrednota, ki pa ni določena, temveč ostaja stvar individualnega pojmovanja sveta. Upoštevanje ljudi pomeni seveda tudi upoštevanje tistega, kar cenijo kot vrednoto.

¹⁶ *Primerjaj Mechtild Oechsle: Der ökologische Naturalismus. Zum Verhältnis von Natur und Gesellschaft im ökologischen Denken / Ekološki naturalizem. O razmerju med naravo in družbo v ekološki misli. Frankfurt/M./New York 1988.*

¹⁷ *Primerjaj Lothar Schäfer: Das Bacon-Projekt. Von der Erkenntnis, Nutzung und Schonung der Natur / Baconov projekt. O spoznavanju, uporabi in varovanju narave/. Frankfurt/M. 1993, str. 165-173.*

Holistično stališče priporoča priznavanje lastne vrednosti narave in njenih delov, četudi njihovega obstoja ni mogoče dokazati. Človekove naravne življenjske osnove je mogoče dolgoročno ohranjati le pod predpostavko, da je treba naravo varovati zaradi nje same. Argumentira se, da je v človekovem interesu, da se narava ne obravnava vselej z vidika interesa, ki ga ima do narave človek. Fiziocentrično stališče se tako v bistvu izkaže za antropocentrično.¹⁷

Holistično stališče skrči svojo argumentacijo tako, da priporoča, da je treba naravo varovati že samo zaradi nje same, saj ob izredno visoki stopnji premreženosti naravne strukture ni več mogoče ocenjevati in predvidevati posledic hudih posegov vanjo. Vsekakor pa pomeni človeška civilizacija avtomatsko spreminjanje obstoječe narave, kar pa nam ne pove, kako naj je videti naravna civilizacija. Odločitev o tem, katero naravo bi bilo treba varovati in kakšni posegi vanjo so še sprejemljivi, mora biti rezultat procesa aktivnega demokratičnega odločanja, ki ima za svojo podlago ekološke in socialne argumente. Narava nam ne odvzema odgovornosti, ki jo nosimo za način našega odnosa do nje.

Varstvo narave zahteva vrednostna merila oz. družbene normative za to, katera narava naj se ohranja. Potrebno podlago za to presojo nam daje ekologija, vendar pa se moramo zavedati, da tudi ekologija ne more popolnoma opisati strukture narave, in zato tudi ne more dajati gotovih prognoz. Niti ekologija niti narava sama ne moreta postavljati občeveljavnih norm.

Naravo je treba pojmovati kot dinamično strukturo, v kateri je soudeležen tudi človek. Človek v veliki meri oblikuje to strukturo in vpliva nanjo, vendar pa je ne more v celoti nadzirati. Naravo, v kateri in od katere živi, mora pojmovati kot del lastne kulturne identitete, kot nekaj, kar ni vnaprej dano, temveč je treba aktivno oblikovati, pri čemer je treba vselej upoštevati meje in okvirne pogoje.

ZGLEDI

Različna pojmovanja narave pogojujejo tudi različne zglede, ki so nam v orientacijo pri spraševanju po tem, kaj konkretno je treba varovati. Te različne zglede bom razdelil v sektorske in integralne. Sektorski zglede postavljajo naravo nasproti sferi človeka, jo pojmujejo statično in poskušajo varovati tako, da jo zavarujejo pred človekovim vplivom. Integralni zglede poudarjajo predvsem človekov odnos do narave in obravnavajo varstvo narave in okolja kot široko družbeno oz. gospodarsko nalogo.

Sektorski zgledi: Divjina, kulturna krajina, varstvo in raznolikost vrst

Naravovarstveno gibanje se je na svojem začetku ukvarjalo predvsem z varstvom naravnih spomenikov. Posamezni objekti v naravi so se zavarovali zaradi njihove edinstvenosti in lepote. Sredi 19. stoletja se je v Nemčiji izoblikovala zahteva po "pravici do divjine". V ZDA je bil leta 1864 razglašen Yosemiteški narodni park, leta 1872 pa Yelowstonski narodni park in do začetka prve svetovne vojne so tudi v Evropi nastala naravovarstvena območja ter številna združenja za zaščito narave in vrst.¹⁸

To tradicionalno varstvo narave se je usmerjalo v "prvobitno naravo". V ZDA je bilo to precej lažje, saj so tu obstajale še ogromne površine divjine. V gosto poseljeni Evropi pa je bila narava povečini prilasčena narava, ki ji je dal svoj pečat človekov vpliv. Tu so stare kulturne krajine prevzemale vlogo prvobitne narave in najbolj znano naravovarstveno območje je bržkone Lüneburger Heide. Narava je pri tem nastopala kot nekaj statičnega, kot stanje, ki ga je treba varovati pred spreminjajočimi vplivi.

Tam, kjer naj bi se narava varovala kot divjina, se izhaja iz domneve, da narava sama kar najbolje ve, kaj je zanjo dobro. Predpostavlja se, da je to stanje nedotaknjenosti povezano z raznolikostjo vrst in določeno stabilnostjo ekosistema. Naravi se torej postavljajo določene zahteve in mestoma se ji poskuša pomagati, da se bo razvijala tako, kot se meni, da se za prvobitno naravo spodobi. Pri tem se izrivajo neavtohtone rastlinske in živalske vrste in preprečuje običajna uporaba po človeku. Divjina in prvobitnost v tem smislu nista več samoumevnost, temveč stanje narave, ki ga povečini določa ter mora negovati in gojiti človek.

Tradicionalna kulturna krajina, kot je obstajala npr. sredi prejšnjega stoletja, se je odlikovala z veliko raznolikostjo rastlinskih in živalskih vrst. Njeno bogastvo rastlinskih in živalskih vrst je bilo veliko večje kot v prvotnih pragozdovih, poleg tega pa je imela tudi sorazmerno veliko regeneracijsko sposobnost. Zaradi svoje pestrosti, strukturnega bogastva in raznolikosti vrst je utelešala to, kar so si mnogi predstavljali kot naravo. Seveda pa je ta krajina izražala tudi določeno fevdalno, kmečko zaznamovano družbeno ureditev. Ni naprimer način, kako bi bilo človeku in naravi najprimernejše, temveč je določeno zgodovinsko stanje, ki so mu dali pečat takrat prevladujoči ekonomski, tehnični in družbeni pogoji.

V središču prizadevanj za varstvo narave je največkrat ohranjanje biološke raznolikosti, torej ohranjanje čim večjega

¹⁸ *Denkschrift für die Errichtung eines Archivs und Museums zur Geschichte des Naturschutzes in Deutschland auf der Vorbürg von Schloß Drachenburg im Siebengebirge /Spomenica ustanovitvi arhiva in muzeja za zgodovino varstva narave v Nemčiji na Drachenburškem predgradu v Siebengebirgeju. Bonn/oberkassel 1995, str. 13.*

¹⁹ *Primerjaj Ludwig Trepel: Geschichte der Ökologie Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart /Zgodovina ekologije. Od 17. stoletja do danes/. 2. izdaja. Frankfurt/M. 1994, str. 152–153.*

²⁰ *Ocenjuje se, da je okoli 75 % vseh zdravil na svetu rastlinskega izvora.*

²¹ *Primerjaj Ulrich Hapicke: Naturschutz-Ökonomie / Ekonomija varstva narave/. Stuttgart 1991.*

števila rastlinskih in živalskih vrst v njihovih naravnih življenjskih prostorih. V veliki raznovrstnosti se često vidi porok za stabilnost ekosistemov. Seveda pa je stabilnost v povezavi z dinamičnimi in odprtimi ekosistemi pojem, ki dopušča različne možnosti interpretacije, in občevljavna povezava med raznolikostjo vrst in stabilnostjo ni spoznavna.¹⁹ Raznolikost vrst pa ima neposreden pomen za človeka: kot rezervoar surovin, za farmacevtsko rabo²⁰, kot genski rezervoar in za znanstveno rabo.²¹ Zgolj potencialna materialna vrednost vrst, ki povečini še sploh niso raziskane, bi pomenila, da je treba preprečevati vsako nadaljnje zmanjševanje raznolikosti vrst.

Ker je individue posamezne vrste možno dolgoročno ohraniti le, če se zaščiti tudi njihov življenjski prostor, pomeni varstvo vrst vselej tudi varstvo življenjskega prostora. Ker pa imajo različne vrste tudi različne zahteve glede svojega življenjskega prostora, lahko prihaja do konfliktnih ciljev. Ker so vrste tudi različno zanimive, se dogaja, da se enim posveča več pozornosti kot drugim, saj za njimi stoji človeški "lobi". Na splošno ima varstvo znanih sesalcev (pande, medvedi, kiti) večjo privlačnost in s tem tudi večje finančne možnosti. Pri pomenu določene vrste v ekosistemu pa imamo opraviti z ravno obratnim: rastline, ki so na dnu prehranske piramide in sorazmerno nezanimive, so pogoj za obstoj od njih odvisnih živali.

Kar se varuje kot narava, je odvisno predvsem od tega, kaj se pojmuje kot narava. Divjina, kulturna krajina, posamezne ogrožene vrste ali raznolikost so zgledi, ki ustrezajo določenemu pojmovanju narave. Vsem je skupno, da varstvo narave nasploh razumejo kot varovanje narave pred "človekom kot motečim dejavnikom".

Integralni zgledi, trajnost

V sedanjih razpravah o trajnosti in sprejemljivosti za prihodnost je odnos človeka do narave intenzivneje tematiziran kot v klasičnem varstvu narave. Raznolikost vrst, varovanje zraka, vode in tal ter regeneracijska sposobnost naravnega ravnovesja so teme veliko bolj integralnega pristopa, ki pa vendarle ne smejo biti obravnavane izolirano. Napredki na področju uničevanja narave namreč niso pojavi, ki se razrešujejo ločeno. Imamo veliko pokazateljev, ki kažejo, da je ekološki problem v prvi vrsti gospodarski problem. Narave ni več mogoče obravnavati kot teme, ki se obravnava po razreševanju gospodarskih in socialnih problemov in poleg njega.

Kompleksnost, ki nastaja z obravnavanjem raznovrstnih človekovih vplivov na njegovo naravno okolje, se poskuša reducirati tako, da se izvaja na kvantifikacijsko mero. Poraba

okolja se pri tem naprimer v pristopu "ekoloških stopinj" predstavlja kot poraba zemlje ali masa snovnih pretvorb, ki so potrebne za zagotavljanje blagovnih ali služnostnih storitev.²² Podobno se ekosistemi v ekosistemskoanalitičnem pristopu ekologije raziskujejo predvsem z vidika njihove karakteristike sistemov transporta biomas.

Nevarnost, ki jo v sebi skrivajo takšni posplošujoči pristopi, je, da se pri tem izgublajo posameznosti, to, kar je individualno različno in enkratno. Če naravo obravnavamo le kot snovni in energetski pretok, potem naprimer posamezna živalska ali rastlinska vrsta, kolikor jo lahko nadomestimo z drugo vrsto, ki v sistemu prevzame njeno vlogo, nima več nobene vloge. To ne pomeni le možne nedopustne redukcije raznolikih odnosov v naravnem prepletu, temveč krepí tudi iluzijo o možnosti delanja narave, o tehničnem obvladovanju naravnega spleta na temelju ekologije.

Pojmovanje narave na področju varstva narave in okolja

Da bi se lahko približal pojmovanju narave na področju varstva narave in okolja in njegovemu razumevanju samega sebe, sem intervjuval predstavnike organizacij za varstvo okolja, državne uprave in univerzitetnega področja. S pomočjo kvalitativnega socialnega raziskovanja²³ sem v eno- do enoinpolurnih pogovorih poskušal izluščiti pojmovanje narave mojih vsakokratnih sogovorcev in od tod izhajajoče posledice za njihovo delo na področju varovanja narave in okolja.

Za konec bom predstavil po mojem prepričanju osrednja stališča, iz katerih je razvidno, da lahko zgoraj predstavljene različne načine pojmovanja narave najdemo tudi na področju varovanja narave in okolja:

Na neposredno vprašanje po definiciji narave sem dobil največkrat precej različne odgovore. Poleg opozarjanja na to, da obstaja mnogo definicijskih možnosti in da je naravoslovni pojem narave drugačen od filozofskega, se je izkazalo, da ima vsakokratno osebno pojmovanje narave veliko opraviti s "prosto naravo". Narava je "čim bolj nedotaknjena krajina" in se definira s pojmi "raznolikost, živali, rastline, človek", dodatno pa se asociira z "izhodom v naravo" in "svobodo".

Pomembnost varstva narave in okolja se v prvi vrsti utemeljuje s tem, da moramo za zanamce ohraniti življenja vredno okolje. V ospredju je varovanje virov, vključno z varovanjem krajinske lepote. Za tem pogosto tičijo drugi motivi, občutek, da je naša civilizacija "veliko preveč arogantna do

²² Primerjaj Weizsäcker idr. 1995, n.n.m., str. 244-245 in 267-270.

²³ Primerjaj Lamnek, Siegfried: *Qualitative Sozialforschung / Kvalitativno socialno raziskovanje*. 2. zvezek: *Methoden und Technik / Metode in tehnika*. 3. popravljena izdaja. Weinheim 1989.

narave” in “da ima pravico imenovati se človek le, kdor ima odgovoren odnos do stvarjenja, do nemočnih sokreatur, do raznolikosti življenja”. Pomembno vlogo igra emocionalna povezanost z naravo, največkrat z določeno krajino. “Pozitivna podoba narave” enega od intervjuvanih ima “prej opraviti z drobno strukturirano kulturno krajino kot pa z divjino”, neki drug sogovorec je za “osebni zgled” navajal “tipično kulturno krajino”, spet tretji pa je poročal, da je “kot otrok odraščal v zaraščenem vrtu” in da “mora imeti odnos do narave močan čustveni poudarek”.

Zgled naravovarstvenega dela se lahko največkrat opiše s pojmom “trajnost”, četudi se ta pojem ne uporablja najraje. Lastno delo se postavlja v okvir “za prihodnost sprejemljivega razvoja”, ekološke, estetske in socialnokulturne vidike pa je treba razumeti kot “komplementarnost, torej kot celoto”.

Zaželeno je intenzivnejša razprava, ki mora presegati zgolj področja univerz, biologov in naravovarstvenikov, intenzivnejša politizacija te teme na eni strani, na drugi pa intenzivnejše vzgajanje odgovornosti, k čemur je treba pritegniti predvsem področje vzgoje in izobraževanja.

* Oba teksta v *Oikosu* sta prevzeta iz knjige *Veränderten Zeiten – 10 Jahre Umweltberatung in Österreich*, Wiener Volksbildung, Dunaj. Za pravice do objave se zahvalujemo Margit Leuthad in Franzu Drexlerju.